

FİKRET TÜRKMEN ARMAĞANI

Editörler:

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN

Düzenleme Kurulu:

Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Prof. Dr. Metin EKİCİ
Doç. Dr. Alimcan İNAYET
Arş. Gör. Özgür AY
Arş. Gör. Ferah TÜRKER

Dizgi – Yazı İşleri:

Arş. Gör. Özgür AY

ISBN: 975-00740-0-9

Baskı Adedi: 500

Baskı Tarihi: Aralık 2005

Basım Yeri: KANYILMAZ MATBAASI
Sanat Caddesi 609 Sokak No: 13 Çamdibi - İZMİR
Tel: 0.232 449 14 43

SARI UYGURCA ARAŞTIRMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Zeki KAYMAZ*

Giriő

Sarı Uygurlar, Çin'in Kansu eyaletinin ortasındaki Çi-lian-shan (Çilienően) dağının kuzeyindeki Su-nan Yugur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar. Özerk bölgenin batısındaki Daha ve Ming-hua bölgesindekiler Sarı Uygurcaı; Su-nan Özerk bölgesinin doğusundaki Kang-le bölgesi ile Huang-Çeng bölgesinin Bei-tan Dongtan kasabasındaki Sarı Uygurlar Mongolcaı; Ming-hua, Çian-tan ve Jiu-çuan nahiyesi Huang-ni-bao yörelerinde yaşayanlar ise Çinceyi konuşurlar. Ayrıca Huang-Çeng ilçesindeki Sarı Uygurların bir kısmı da Tibetçe bilirler. Çeőitli dilleri konuşan Sarı Uygurlar, anlaşmak için ortak dil olarak Çinceyi kullanmaktadırlar. Bizim Sarı Uygur (Sarıg Yugur) dediğimiz bu Türk halkının Çin'deki resmi adı ise Yugu'dur.

Nüfusları 10. 000 in biraz üzerinde olan Sarı Uygurlar Budisttir. Sarı Uygur bölgesinde XVII. yüzyılın sonlarına kadar eski Uygur yazısı kullanılmıő, daha sonra yazı dili olarak gelişmesini sürdürememiőtir. Bugün Sarı Uygurca, yaşlıların bildiği, yalnızca aile içinde konuşulan bir dil durumuna gelmiő, Çince'nin etkisi altında yavaş yavaş unutulmaya yüz tutmuőtur.

Dil özellikleri açısından Türk Dili için önem taşıyan Sarı Uygurcanın Türk lehçeleri arasındaki yeri hakkında çeőitli görüşler vardır. Sarı Uygurca ilk olarak A. Samoyloviç (1922)'in tasnifinde yer alır. Samoyloviç, Sarı Uygurcaı II. D-grubu (Kuzey-doğu)'nun z- bölümüne koymuőtur. Bogoroditskiy (1934), Sarı Uygurcaı Kaőgar şivesi içerisinde; Räsänen (1949) Kuzey-doğu grubunun z-bölümünde; N. A. Baskakov (1952), Doğu Hun Dalı'nın Hakas grubunda; son olarak Talat Tekin (1999) ise V. Azak grubu'nda Hakasça ile birlikte deđerlendirmiőtir.

Söz konusu tasniflerin dışında Philologiae Turciae Fundamenta I (PhTF)'de Sarı Uygur ve Salarların dilleri birlikte ele alınır ve Yeni Uygurcayla ilgili görülür. S. E. Malov'a göre ise, Sarı Uygurca, Eski Türkçenin özelliklerini korumuő "Eski Türkçe" dir.

Sarı Uygurcanın konuşulduğu Çin'de ise, Çin Türkologları Salarca ile Sarı Uygurcanın Uygur diyalektine bağlı olduğu fikrine kesinlikle karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre, Eski Uygurcanın temeli üzerine kurulmuő olan Sarı Uygur ve Yeni Uygurca, daha sonra Sarı Uygurların yüzyıllarca diğer Türk boylarıyla ilişkilerinin kesilmesinden dolayı ayrı ayrı yollarda gelişmiőler ve günümüze kadar gelmiőlerdir.

Sarı Uygurca koruduğu ses özellikleri ve barındırdığu kelime hazinesi dolayısıyla Türk Lehçeleri içerisinde özellikli bir yere sahiptir.

Sarı Uygurların dilleri ilk olarak Rus gezgini Grigoriy Nikolayeviç Potanın'ın 1884-1886 yıllarında Doğu Türkistan'da ve Çin'in Kansu eyaletinde yaşayan Türklerle ilgili gezi raporlarına ek olarak yayınladığu sözlüklerle tanınmıőtır. Bu sözlükler Potanın'ın Tungutsko-Tibetskaya okraina kitaya i Central'naya Mongoliya I-II, Sanktpetersburg 1893 adlı eseri içerisinde.

Potanın'den sonra, bölgeye yeni araştırma ekipleri gitmiő ve çalışmalar hızlanmıőtır. Bu yazıda Türkiye ve Türkiye dışındaki Sarı Uygurcayla ilgili araőtirmalar genel bir bakış çerçevesine tanıtılmaya çalışılacaktır. Makalenin hazırlanıőı sırasında Çin'deki yayınlara ulaşmamda Abdulhakim Mehmet ve Eyüp Sarıtaő yardımcı oldular, kendilerine teőekkür ederim.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araőtirmaları Enstitüsü.

I. BÖLÜM

ÇİN'İN DIŞINDAKİ ARAŞTIRMALAR

a. Türkiye'deki Araştırmalar

Çeneli, İlhan, "E. R. TeniŐev, Stroy Sarıg Yugurskogo Yazıka (=Sarı Uygurcanın Yapısı) Moskva 1976." (Tanıtma) Türk Kültürü, Yıl XV, Eylül 1977, S. 179, s. 60-61.

Çeneli, İlhan, "Sarı Uygurların Dili ve Salarca", Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1985, s. 191-197.

Buluç, Sadettin, "Uygurlar ve Yeni Bulunan SoydaŐları", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. III, S. 1-2, İstanbul 1947, s. 97-124 (M. Hermanns'ın Anthropos 35-36'daki yazısından çeviri)

Bozkurt, Fuat, Türklerin Dili, İstanbul 1992 [Sarı Uygurlar: s. 284-293]

Çağatay, Saadet, "Sarı Uygurlar ve Dilleri", Türk Lehçeleri Örnekleri II, Ankara 1972, s. 223-230.

Çağatay, Saadet, "Sarı Uygurların Dili", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1961, s. 37-46.

Ölmez, Mehmet, "Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca", ÇađdaŐ Türk Dili, C. IX, S. 98, Nisan 1996, s. 31-38

Öztürk, Müesser, "Çin'de Batı Uygurca", Doğu Dilleri, C. V, S. 2, 1993, s. 113-123

Wang Yuan – Xin, Çin'deki Türk Dialektleri Araştırma Tarihi, Ankara 1994. (s. 56-57 ve yayın indeksinde Sarı Uygurca ile ilgili bilgiler vardır.)

b. Türkiye Dışındaki Araştırmalar

Baskakov, N. A. , "Ob odnom drevnem tipe strukturi skazyemogo v sarıg-yugurskom yazıke", Tyurkologicheskie issledovanya, (ed. By E. R. Tenishev), Moskva"Nauka", 1976, s. 41-44 [Sarı Uygur Dilinde Eski Bir Fiil Yapı Tipi]

Borgoyakov, M. I. , Otnosenie tyurkskih yazıkov yuzhnoy sibiri k yazıku sarıg-yugurov", Sovetskaya Tyurkologiya, 1976, Nu: 2, s. 43-49. [Güney Sibirya Dillerinin Sarı Uygur Dilleriyle İliŐkileri]

Clark, Larry, "The Sarıg Yugur Language 19 th. Century Source", Geng Shimin Armağanı, Beijing 1999, s. 384-426. [19. yüzyıl Kaynaklarına Göre Sarı Uygurca]

Dwyer, A. M. , "Salar and Saregh Yoghur (Yellow Uyghur) dictionaries Published in China, CAJ 39 (1993), s. 228-233. (Çin'de Yayınlanan Salar ve Sarı Uygur Sözlükleri)

Hermanns, M. , "Uiguren und ihre neuentdeckten nachkommen", Anthropos, 35-36, (1940-1941) Freiburg, s. 78-79. (Uygurlar ve Yeni Bulunan SoydaŐları)

Malov, S. E. , "Razskazı, pesni, poslovitsı i zagadki jeltıh uygurov", Jivaya Starina, Otdelenie etnografii, 23 (3-4), 1914, s. 305-316. St. Petersburg. [Sarı Uygurlarda Hikâye, Türkü, Atasözü ve Bilmeceler]

_____; “Review of Mannerheim 1911”, Jivaya Starina, 1912 (21), s. 214-220, St. Petersburg.

_____; “Skazki Jeltih Uygurov”, Jiviya Starina, otdelenie etnografii, 21 (2-4), 1912, s. 467-476. St. Petersburg. (Sarı Uygur Masalları)

_____; Ostatki Şamanstva u Jeltih Uygurov”, Jivaya Starina, otdelenie etnografii, 21 (1), 1912, s. 61-74, St. Petersburg. [Sarı Uygurlarda Şamanlığın Kalıntıları]

_____; Yazık Jeltih Uygurov, slovar i grammatika, Alma Ata, 1957. [Sarı Uygur Dili-Sözlük ve Gramer]

_____; Yazık Jeltih Uygurov, teksti i prevodi, Moskva 1967. [Sarı Uygur Dili, Metin ve Çeviriler]

Mannerheim, C. G. E. , “ A visit to the Sarö and Shera Yögurs”, Journal de la Société Finougrienne, 27/2, s. 1-72, 1911, Helsingfors. (Sarı ve Şıra Uygurlara Bir Ziyaret)

Nugteren, H-Ross, M. , “Common vocabulary of the Western and Eastern Yugur Languages”, Acta Orientalia Hungarica, XLIX (1-2), 1996, s. 25-91. (Batı ve Doğu Yugur Dillerinde Ortak Söz Varlığı)

Räsänen, M. , “Saryg-Uigurisches –z als Entsprechung des Urtürk -*d”, Studia Orientalia 25/1, 1960, s. 20-22. (Ana Türkçedeki -*d ‘ye Göre Sarı Uygurca –z)

Tenishev, E. R. , “Stroy Sarig Yogurskogo Yazıka, Moskva 1976. (Sarı Uygur Dilinin Yapısı)

_____; “Otchet o poezdke k uyguram, Salaram i sarig-yuguram”, İzvestiya Akademii Nauk SSSR. , Otdelenie literaturı i yazıka, 1961, 20/2, s. 180-184. [Sarı Uygur ve Salarlar Üzerine Gezi Raporu]

_____; “Vospominoniya Jeltih Uygurov o S. E. Malove”, İzvestiya ANkoz SSR, 1: 14, 1960, s. 63-65, Alma Ata. [Malov Hakkında Sarı Uygurların Hatıraları]

_____; “Yuygu”, Narodı vostochnoy Azii”, 1965, s. 647-651, Moscow. [“Yuygu”]

_____; Todaeva, B. H. , Yazık Jeltih Uygurov, Moskva 1961. (Sarı Uygur Dili)

Thomsen, Kaare, “Die Sprache der Gelb Uiguren und Salarische, PhTF 1, s. 564-568. [Sarı Uygurların Dili ve Salarca]

II. BÖLÜM

ÇİN'DEKİ ARAŞTIRMALAR

Chen Zong-Zhen, “ Sarı Uygur Dilinin Özellikleri, 1937 [Azınlık Dilleri Araştırma Raporu], (Teksir) [“Yu-Gu-Yu-De-Te-Dian”; Shao-Shu-Min-Zu-Yu-Yau-Diao-Cha-Tong-Xun]

_____ ; “Sarı Uygurlar ve Dilleri”, Xinjiang Üniversitesi İlmî Dergisi, S. 3-4, 1977. (“Xi-Bu-Yu-Gu-Yu-Ji Yu-Yan”; Xin-Jiang Da-Xue Xue-Bao) Yeni Uygur Türkçesiyle Baskı: Xinjiang Daxue İlmîy Jurnalı’nde.

_____ ; “Sarı Uygurların Diline Genel Bir Bakış”, Millî Azınlık Dilleri, 6, 1982, s. 66-78 (“Xi-Bu- Yu-Gu-Yu Gai-Kuang”; Min-Zu Yu-Wen)

_____ ; Lei Xuan-chun, “Sarı Uygur Dilinin Yapım Ekleri Üzerine Kısa Bir İnceleme-Yeni Kavramların Söylenişi Üzerine Bazı Biçimler”, Türk Dilleri Araştırma Bülteni, 3-4, 1984 (“Xi-Bu Yu-Gu-Yu Gou-Cı Fa Chu-Tan=Jian-Tan Biao-Shi Xin-Gai-Nian De Mou-Xie Shou-Duan”; Tu-Jue-Yu Yan-Jiu Tong-Xun.)

_____ ; “ Sarı Uygurcaya İlk Dönemlerde Giren Çince Ödünç Kelimelerin İncelenmesi”, Dil Araştırmaları 1, 1985. (“Xi-Bu- Yu-Gu-Yu Zhong De Zao-Qi Han-Yu Jie-Cı”; Yu-Yan Yan Jiu)

_____ ; “Sarı Uygur Dilindeki Faringalize Ünlüleri Üzerine” Millî Azınlık Dilleri, 2, 1986. (“Lun Xi-Bu Yu-Gu-Yu De Dai-Ca Yuan-Yin”; Min-Zu Yu-Wen)

_____, Lei Yuan-Chun, Batı Sarı Uygurca-Genel Özellikleriyle, Milletler Yayınevi, Pekin 1985. (Xi-Bu Yu-Gu-Yu Jian-Zhi, Min-zu- Chu-ban-she, Beijing.).

_____, Nurbek vd. , Çin’deki Türk Dilli Milletlerin Dillerinin Söz Dağarcığı, Milletler Neşriyatı, Pekin 1990. (Zhong-Guo-Zhu-Tu-Jue-Yu-Zu Yu-Yan Ci-Hui-Ji); Min-zu-Chu-ban-she, Beijing)

_____, “Sarı Uygur Milleti ve Dilinin Adı”, Milletler Araştırmaları Dergisi, 6, 1990 (“Guan-Yu-Yu-Gu-Zu-Zu-Cheng-Ji-Yu-Yan-Ming-Cheng”; Min-Zu-Yan-Jia-za-zhi.

_____, “Sarı Uygurcada ve Divanu Lügati’t Türk’te Bulunan Ortak Kelimeler”, Millî Azınlık Dilleri, 1, 1992, s. 33-41. (“Tu-jue-yu-Ci-dian-Zhong- Bao-liu- Zai-Xi-Bu-Yu-Gu-Yu-li-de-Yi-Xie-Gu-lao-Ci-Yu”; Min-Zu Yu-Wen)

_____ ; “Sarı Uygur Adıyla Türk Yer Adlarının İlişkisi” Dil ve Tercüme, 1, 1992 (“Jian-Xu-Yu-Gu-Zu-Zu-Cheng-Yu-Tu-Jue-Yu-Di-ming-De-Guan-Xi”; Yu-Yan Yu Fan-Yi)

_____ ; “Yine Sarı Uygurcada ve Divanu Lügati’t Türk’te Bulunan Ortak Kelimeler”, Millî Azınlık Dilleri, 1, 1993, s. 42-49. (“Zai-Lun-Tu-jue-yu-Ci-dian-Zhong-Bao-liu-Zai- Xi-bu-Yu-Gu-Yu-li-de Yu-xie-Gu-lao Ci-yu”; Min-zu-Yu-wen)

_____ ; “Sarı Uygurların Din, Evlenme, Defin, Gelenek ve Göreneklerindeki Bazı Kelimeler, Gensu Milletler Araştırmaları Dergisi, 2, 1994. (“ Shi-Xi-Yu-Gu-zu-zong- jiao-He-Hun-zang-xi-su-De-Mou-xie-Gu-lao-ci-Yu”; Gan-su-min-zu-Yan-jiu)

_____ ; Batı Sarı Uygur Dili, Siçuan Milletler Neşriyatı, 1987. (“ Xi-Bu-Yu- Gu-Yu-Ci-Piau”; Si-Chuan-Min-Zu-chu-Ban-she)

Dong, Wen-yi, “Sarı Uygurların İki Dillilik Problemi Üzerine, Gansu Milletler Araştırmaları Dergisi, 4, 1983, s. 53-61. (“Yu-Gu-zu-cao-liang-zhong-Yu-Yan-Wen-Ti-chu- Tan”; Gan-su-min-zu-Yan-Jiu)

Tuman, Ercan, “Sarı Uygurcanın Evrenselliği Üzerine, Gansu Milletler Araştırmaları Dergisi, 2, 1994. (“Qian Tan Yu-Gu Yu Shi Yong Qing Kuang”; Gan-su-min-zu-Yan-Jiu)

Lei Yuan-Chun, Chen Zhong-Zen, Batı Sarı Uygurca-Çince Sözlük, Siçuan Milletler Neşriyatı, Chengdu 1992. (Xi-bu-Yu-Gu-Han Cidian; Si-Chuan-Min-zu-Chu-ban-she, Cheng-du)

Lin Lian-Yun, “ Salar Dili ve Sarı Uygur Dilinin Gruplandırılmasındaki Problemler, Millî Azınlık Dilleri, 3, 1979. (“Sa-La-Yu Yu-Gu-Yu Fen-Lei-Wen-Ti Zhi-Yi”; Min-Zu Yu-Wen)

Wu Hong Wei, “Batı Sarı Uygurcadaki Akrabalığı Bildiren Kelimeler Üzerine”, Millî Azınlık Dilleri Üzerine Yeni Araştırmalar, 1992, Siçuan (“ Xi-Bu-Yu-Gu-Yu-Qin-shu-cheng- Wei-Yan-jin”; Min-zu-yu-wen-Yan-jiu-xin-tan Si-chuan-min-zu-chu-ban-she)

Zhong Jingwen, “Sarı Uygur Kültürü Üzerine Araştırmalar”, Çin Hava Yolları Neşriyatı, 1996, Pekin, s. 276-278. (“Yu-Gu-Zıo-Wen-Hua-Gai-Lun”; Zhong-guo-min-hang- chu-ban-she)

_____ ; “Son Yıllarda Çin Dışında Sarı Uygur Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, Çin-Türk Dilleri Araştırmaları Derneği Bülteni, 1-4, 1997, s. 37-39. (“Jin-Ji-Nian-Wai-Guo- Yu-Gu-Yu-Yan-Jin-Gai-Shu”; Tu-jue-yu-Yan-jiu-tong-xun)

_____ ; Sarı Uygur Dili Üzerine Araştırma, Merkezi Milletler Üniversitesi, 1999, Pekin, (Xi-Bu Yu-Gu-Yu Yan-Jiu, Zhongyang Minzu Daxue, Beijing)